

SALONGSKULTURENS SINNLIGHET

ELISABETH MANSÉN

Romantikens litterära salongsvärdinnor konstruerade den scen de agerade på och bestämde den fond deras gäster avtecknade sig mot. De skapade förutsättningarna för salongens umgängesformer och dikterade till stor del villkoren för en halvoffentlighet där kvinnor och män kunde mötas. I salongen umgicks de under lättsamma former, men deltog också i allvarliga samtal och diskuterade tidens estetiska frågor. Där utvecklade de sina talanger och presenterade sina konstnärliga förstlingsverk för en kunnig och sympatiskt inställd publik. Salongen skilde sig från övrigt umgänge genom att ställa kulturen i centrum och ta avstånd från kallprat och ståndsmissiga markörer. Innerlighet och autenticitet skulle prägla salongslivet. Man talade om väsentligheter, om det man älskade och brann för.

Men naturligtvis var även salongens frihet begränsad – inte minst av tidsandan. Det kvinnoideal som i första hand knyts till den romantiska salongskulturen är den eteriska skönanden, en varelse som tycks leva på luft och poesi och sväva högt över den grå vardagen. Sorgligt nog är det en idealbild där sinnligheten har en tämligen undanskymd position. Kroppsligheten är nedtonad och de materiella villkoren negligeras. Det krävs extra ansträngning för att på syn på sinnen i salongen.

Det salongsliv jag ägnat min forskning åt bedrevs i Uppsala under perioden 1820–1855 av värdinnor som Malla Silfverstolpe eller Alida och Thekla Knös, mor och dotter. Till deras krets hörde en till stor del

gemensam kärna av vänner och bekanta med intellektuella intressen, under lång tid inkluderande poeter och professorer som Per Daniel Amadeus Atterbom och Erik Gustaf Geijer samt några av tidens mest kända kompositörer som Adolf Fredrik Lindblad, Jacob Axel Josephson och Gunnar Wennerberg. Bland de yngre kvinnorna fanns sångerskor som Ava Wrangel och Agnes Geijer, liksom blivande poeter som Thekla Knös och Lotten von Kræmer. Men till salongens övriga kulturpersonligheter inviterades också gästande celebriteter som H. C. Andersen, Fredrika Bremer, Jenny Lind och Carl Jonas Love Almqvist. Om denna salongskultur och dess estetik skrev jag min avhandling och flera artiklar därefter.¹ För att komma åt sinnen i salongen var jag alltid tvungen att söka mig ner till memoarer, dagböcker och brev. Då framgick det att salongsgästerna erbjöds en kulturell afton som engagerade samtliga sinnen. Omgivna av mild rökelsedoft drack de te och läste högt för varandra, lyssnade till nyskrivna dikter, sjöng eller framförde egenhändigt komponerade musikstycken.

Hörseln var kanske det viktigaste sinnet. Många ljud hördes i salongen för första gången, kodifierade i diktrader och melodislingor. Många röster blandades när Schillers dramer lästes med fördelade roller. Och i bakgrunden hördes viskningar och fnitter när den sociala samvarons frestelser tog överhanden. Det var i högsta grad tillåtet att visa känslor, att engagerat höja rösten, att slå näven i bordet eller att skratta högt åt både det lustiga och det löjeväckande. Kritiska synpunkter fick yttras lika fritt som beröm och lovord, man fick till och med tala i mun på varandra och avbryta sina vänner, bara man inte sårade något känsligt sinne. Men ibland inskränktes tankarnas uttryck till talande tystnad, kommunicerad med höjda ögonbryn, blickar som möttes eller biljetter som skickades i smyg.² Odelad munterhet väcktes när grevinnan Gustafva Wrangel, Mallas halvsyster, läste något känsligt stycke högt och ofrivilligt hoppade över fel passage för att sedan nogsamt läsa upp de formuleringar som inte ansågs passande för unga öron.

Musiken var en omistlig del av salongslivet och efter slutad läsning sjöng man och spelade tillsammans. Malla ansåg sig själv omusikalisk, men uppskattade att klaveret trakterades. Och hos Knösarna fanns dessutom en gitarr och några kastanjetter.

Många bakgrundsljud förblev gästerna troligen omedvetna om eftersom de var vana att bortse från dem. Teköket brusade, stolarna knarade, tyget i de många vida sidenkjolarna frasade, spottloskorna dunsade dovt när de prickade spottkopporna på golvet och diverse oljud trängde

in från gatan: skramlande vagnshjul och skrålande studenter. Kanske knakade det i trappan när grannarna kom hem. Och pigorna slamrade i köket. Malla hade inga husdjur, men hos Alida och Thekla Knös fanns länge katten Ferdinand och grönsiskan Miranda, båda kapabla att göra sig hörda.

Det var främst de *synliga* sinnesintrycken som salongsvärdinnorna ägnade sin uppmärksamhet, och trots alla likheter var Silfverstolpes och Knösarnas miljöer mycket olika. Överstinnan Silfverstolpe var en välbärgad änka som förfogade över stora salar med högt till tak. Redan på tröskeln möttes besökaren av gnistrande kristallkronor och tända ljus lyste upp de varma rummen. Ekläreringen markerade feststämning och Malla Silfverstolpes silverljusstakar var så imponerande att Geijers lånade dem när de fick kungligt besök. Böckerna som stod i centrum för salongsaktiviteterna låg i travar – tillsammans med internationella tidskrifter, nothäften, läseanteckningar och manuskript – på det runda bordet kring vilket kvällens hedersgäster placerades. Malla nämnde gärna att duken ansågs broderad av Ebba Brahe, Gustav II Adolfs älskade, en romantisk historia som passade i salongen men också erinrade om värdinnans adliga börd. På varierande avstånd från det dignande bordet, grupperade kring småbord, satt övriga salongsgäster. De gifta kvinnorna befann sig närmast, därefter de unga kvinnorna, medan männen hamnade i den mörkare periferin.

Familjen Knös levde däremot under mer knappa förhållanden sedan prästen och professorn i österländska språk, Gustaf Knös, avlidit. Deras hem bestod av ett antal små rum, högt upp i huset där det var lågt till tak, och liknades ofta vid ett fågelbo. Trots en kristallkrona i förmaket är det främst det naturliga ljuset från fönstren som beskrivs i deras salongsvärld, antingen solljuset strilande genom tunna, vita gardiner eller månens ljus som föll genom rummen.

Månljuset skapade en intim miljö för lågmält tankeutbyte och tycktes kongenialt med deras salong, där närheten till naturen markerades starkt. Stora murgrönor slingrade uppför väggarna, omgav fönstren och färgade det infallande ljuset grönt. Blommande växter som jasminder, rosor, passionsblommor och en blodröd fuchsia fyllde rummen. Thekla Knös födde till och med upp fjärilar i deras inomhusträdgård. Hos Malla Silfverstolpe nämns ibland en rosenlager, medan bouppteckningen efter Alida Knös rymmer ett fyrtiotal krukväxter. Det berättas att hon samtalande med sina blommor och nästan betraktade dem som familjemedlemmar. För sin dotter presenterade hon dessutom en av sina

artefakter, ett förgyllt träd med uppstoppade stålblå och rubinskimrande kolibrier, som deras gemensamma stamträd.

Knösarnas inredningsideal ansågs unikt. Deras salong gav ett exotiskt intryck med gudabilder och djurgestalter snidade i elfenben och ebenholts, solfjädrar och doftande jasminer, indiska dukar med silvertrådar liksom snäckor och koraller från fjärran hav. På väggarna samsades en madonnabild med en sibylla, föga renlärigt för ett prästhem på 1800-talet. Mycket kom från Alidas far, sjökaptenen och ostindiefararen Levinus Olbers, inte minst det ostindiska porslinet.

Doften var uppenbarligen ett problem. Salongslivet i Uppsala var knutet till den mörka årstiden då man tätade fönstren för att behålla värmen. Den instängda luften i rum fyllda av många måttligt rena personer som tinade upp, läste, sjöng och dansade tillsammans var kanske inte alltid så behaglig. Både Malla Silfverstolpe och familjen Knös använde rökelse för att skapa behagligare doftinslag. I Mallas fall ansåg någon att lukten blev för stark, men ingen klagade på doften av sandelträ från Knösarnas rökelsekar i förgyllt brons i form av en antik trefot. Alida Knös supplerade dessutom med doftande kryddnejlikor, som hon lade i blöt och trädde upp i långa girlander.

Lägst i salongens sinneshierarki stod troligen den *smak* som var knuten till munnen och tungan. Även om Malla Silfverstolpe mot slutet av kvällen kunde servera en supé med upp till fyra rätter som intogs vid sittande bord, var varken mat eller dryck det centrala, vilket ofta var fallet vid vanliga bjudningar. I salongen var endast teet betydelsebärande i egenskap av tidens modedryck i estetiska kretsar och dessutom ett arv från den tyska romantiken. Malla lät också baka så kallade Berlineruchen, efter ett recept av den tyska salongsvärdinnan Amalia von Helvig, vilken gästade Uppsala och hållit salong i Stockholm i början av seklet. Den svenska salongskulturen hämtade i mycket inspiration från okonventionella tyska salongsvärdinnor, förutom Amalia von Helvig även Bettina von Arnim och Rahel Varnhagen.

Till skillnad från koncentrationen på Malla Silfverstolpes runda bord var Knösarnas hem decentraliserat och fyllt av en förvånande mängd småbord, stolar och soffor i olika storlekar. I förmaket fanns plats för minst tjugo personer och totalt kunde nog ett femtiotal klämmas in i lägenheten om man tog hjälp av pallar, puffar och armstöd. Deras kantstötta husgeråd, som innefattade fyra tekannor och fyrtiosju koppar, varav ett fåtal av äkta ostindiskt porslin, vittnar om att de räknade med att servera te till välbesökta salongskvällar. Vid festliga tillfällen drack man vin, hos

Knösarna troligen gåvor från gästerna, eftersom man som tilltugg fick nöja sig med skorpor och några skålar med russin, nötter och sylt.

Känselfn då till slut, vad får man veta om den? Inte mycket. Naturligtvis kändes det speciellt att bära den tidens kläder, särskilt kvinnornas krinoliner och snörliv. Och säkert kändes det olika att placera sig i de skilda sittmöblerna – stoppade soffor och fåtöljer, rottingmöbler, pinnstolar, pallar och taburetter. Hos Malla Silfverstolpe fanns två mjuka fåtöljer i grönblommigt siden, som föredrogs av vissa. På 1800-talet borde man heller inte sitta sysslolös, ens i salongen, och under läsningen höll många fingrarna igång med handarbete eller vid ett skissblock. Hos Malla Silfverstolpe ordnades ett särskilt sybord. Ibland skrev någon en tillfällesdikt. Thekla Knös, som inte gillade handarbete, har åtminstone en dikt som heter ”Önskan i salongen”. Där önskar hon sig strängt taget ut och bort. Men vad en författare till en text som denna behöver för att avrunda beskrivningen av salongens sinnlighet är något lite mer vågat och sensuellt. Kanske kunde man lyfta fram Malla Silfverstolpe som säger farväl till en manlig vän, för vilken hon hyser ömma känslor? De drar sig undan i en fönstersmyg och står där länge, lite närmare varandra än vad som är helt oskyldigt, håller varandras händer och ser varandra djupt i ögonen. Minnet av detta möte bevarade hon hela sitt liv och det är också det enda tillfälle jag erinrar mig då källorna avslöjar ett mer erotiskt drag i salongens sinnlighet.

Elisabeth Mansén är professor i idéhistoria vid Stockholms universitet.
E-post: elisabeth.mansen@idehist.su.se

Noter

- 1 Elisabeth Mansén: *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala*, Nya Doxa 1993. Elisabeth Mansén: ”Sinnena i salongen – en sensorisk kartläggning”, *Moderniteter. Text, bild, kön*, Åsa Arping, Anna Nordenstam & Kajsa Widegren (red.), Makadam 2008. Elisabeth Mansén: ”Ett barn av salongskulturen – författarinnan Thekla Knös” resp. ”Salongens landskap och artefakter”, *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skønånder og salonmiljøer 1780–1850*, Odense Universitetsforlag 1998. Elisabeth Mansén: ”Tankens fria lek – en nyckelroman från romantikens salonger”, *I litteraturens underland*, Maria Andersson, Elina Druker & Kristin Hallberg (red.), Makadam 2011. Se även Ingrid Holmquist: *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur*, Symposion 2000 och Eva Öhrström: *Borgerliga kvinnors musicerande i 1800-talets Sverige*, Göteborgs universitet 1987. Osäkra som källor, men med intressanta intryck och iakttagelser är mer eller mindre romantiserade minnen och memoarer som Thekla Knös: *Fotografier*

af det forna Upsalalifvet, Upsala 1864. [Agnes Hamilton]: *Efterlemnade anteckningar af T. K.* [Thekla Knös], Uppsala 1881. Anna Hamilton Geete: *I solnedgången. Minnen och bilder från Erik Gustaf Geijers senaste lefnadsår*, 1-4, Bonnier 1910-1914. Vivi Horn: *De små Knösarna. Ett romantiskt Uppsalahem*, Gebers 1921 och Lotten Dahlgren: *Grannarna på Kungsängsgatan. Ett par kapitel ur en svensk tondiktarens historia*, Wahlström & Widstrand 1914. Malla Silfverstolpes memoarer finns utgivna i urval av Malla Grandinson som *Malla Montgomery-Silfverstolpes dagböcker*, 1-4, Bonnier 1908-1911. Originalen till Malla Silfverstolpes dagböcker och läseanteckningar, en stor del av Thekla Knös brev och dagböcker liksom flera andra salongsgästers papper förvaras på Uppsala universitetsbibliotek.

- 2 Den talande tystnaden kunde också ta sig andra uttryck. Thekla Knös berättar i sin dagbok hur hon som ung var alltför blyg för att säga något, men om nätterna argumenterade och slutförde salongens diskussioner halvt i drömmen. (Dagbok I, s. 13f, Knös'ska samlingen, Uppsala universitetsbibliotek. Se även [Agnes Hamilton]: *Efterlemnade anteckningar af T. K.* [Thekla Knös], Uppsala 1881, s. 53f.)